

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΔΩΡΕΑ

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ
ΑΝΕΣΤΙΑΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1939

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΩΜΑΖΑΙΟ

Μέσα στα διάφορα χαρτιά του Θωμαζαίου, που βρίσκονται στο Ρασσο 142 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Φλωρεντίας, και για τα οποία μου δόθηκε άλλοτε ή εύκαιρα να μιλήσω⁽¹⁾, σώζονται και μερικά ανέκδοτα γράμματα του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, που άπειρος θαυμασμός και σέβας τόν ξύωναν πρὸς τὸ μεγάλο Δαλματὸ φιλόσοφο και πραγματικὸ φίλο τῆς Ἑλλάδος και τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Αὐτὸς ὁ θαυμασμός συνοδευότανε κι ἀπὸ μιὰ βαθειὰ ἀγάπη και ἀφοσίωσι, πού τις αὖξαιναν οἱ κοινοὶ δεσμοὶ με τοὺς Τυπάλδους⁽²⁾ και ἰδιαίτερα με τὴν ἀγαπημένη γυναίκα τοῦ ποιητῆ μας, τὴν Ἐλοῖζια Τυπάλδου, πού, καθὼς ὁ Βαλαωρίτης γράφει στὸν Θωμαζαῖο στὸ συλλυπητήριό γράμμα γιὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, « *φιλοστόργως ἠγάπησες και ἤτις νηπιόθεν ἔμαθε νὰ συγγέη τὸ ὄνομά σου μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν γονέων τῆς* ». Σὲ κάθε γράμμα βρίσκουμε ἀνάλογες ἐκφράσεις γιὰ τὴν Ἐλοῖζια⁽³⁾, ἀλλὰ και γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Βαλαωρίτη, πού μαρτυροῦν τὴν ἀπεριόριστη ἐκτίμησι πρὸς τὸν ἐπιστήμονα και τὴν εὐλικρινῆ φίλια πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Πότε τὸν ἀποκαλεῖ « *σεβαστέ μοι φίλε* », πότε « *φίλιτατέ μοι κ. Θωμαζαῖτε* », πότε « *φίλε και πάτερ* », πότε « *ἀγαπητέ Νίκο* », και τοῦ δείχνει πάντα πόση χαρὰ και ἐνθουσιασμό τοῦ φέρνουν τὰ γράμματά του και οἱ εἰδήσεις του. Γενικῶς τοῦ μιλάει στὸν πληθυντικὸ⁽⁴⁾, ἀλλὰ κάποτε τοῦ μιλάει και στὸν ἐνικό, ὅταν μάλιστα πρόκειται γιὰ θλιβερὲς περιστάσεις, στίς ὁποῖες θέλει πιὸ μεγάλη νὰ τοῦ δείξῃ

τὴν ἀφοσίωσι του, και νὰ τὸν νιώσῃ πιὸ κοντά⁽¹⁾.

Τὰ γράμματα πού σήμερα δημοσιεύουμε παρουσιάζουν ὄχι λίγο ἐνδιαφέρον, γιὰτι ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς καθαρῶς οἰκογενειακὲς πληροφορίες γιὰ μιὰ μικρὴ περιουσία τῶν ὄρφανῶν τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαίου Διαμάντως Παβέλλο, ἀπ' τὸν πρῶτο τῆς γάμο με τὸν Ἀρτάλε (κι' ἀπ' ὅπου ἔχουμε ἀκόμη μιὰ ἀπόδειξι γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον και γιὰ τις φροντίδες πού ὁ Θωμαζαῖος εἰδειχνε γιὰ τὰ φτωχὰ ἀπροστάτευτα αὐτὰ παιδιὰ)⁽²⁾, ὁ Βαλαωρίτης μιλάει και γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς πατρίδας του, και γιὰ τὴν οἰκογένειά του, και γιὰ τὰ ταξίδια του, και κυρίως γιὰ τὴν ποιητικὴ δράσι του και γιὰ μερικὰ ἔργα του, χωρὶς νὰ παραλείψῃ νὰ κἀνῃ και μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἀλλὰ και ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως τὰ γράμματα τοῦ Βαλαωρίτη παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, γιὰτι περιέχουν πολλὲς κρίσεις και γνώμες του γιὰ διάφορους συγχρόνους του λογοτέχνες και γιὰ διάφορα φιλολογικὰ ζητήματα⁽³⁾.

Μαζὶ με τὰ γράμματα τοῦ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Θωμαζαῖο βρίσκονται και δυὸ ἄλλα γράμματα: Τὸ ἓνα εἶναι τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Βαλαωρίτη Σπυρίδωνος⁽⁴⁾ πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, μᾶλλον λιγὸλογο και τυπικὸ, ὅπου τοῦ παρέχει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐξέλιξι τῆς δίκης τῶν

(1) Βλ. τὸ ἄρθρο μου « Θωμαζαῖος και Φωριέλ, ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία γιὰ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια » (« Νέα Ἑστία », τεύχος 281 τῆς 1 Σεπτεμβρίου 1938).

(2) Βλ. τὸ ἄρθρο μου « Ἐνα ἀνέκδοτο και ἓνα ἀγνωστο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη » (« Νέα Ἑστία », τεύχος 290 τῆς 15 Ἰανουαρίου 1939). Ἰδιαίτερα βλ. τὴ σημείωσι 1.

(3) Ἔτσι και στὸ γράμμα πού ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε στὸν Θωμαζαῖο ἀπ' τὴ Βενετία στίς 3 Ἀυγούστου 1857, — και πού ἀναφέρουμε παρακάτω, — μιλώντας του γιὰ τὴν ἐδγνωμοσύνη τῆς γυναίκας του, λέει μετὰ σὲ ἄλλα: « *Σὺς, ὅστις ἐπέθρασε διὰ τὴν Ἐλοῖζιαν δεύτερος πατήρ, εὐλογῆσαι τὴν* ».

(4) Ὁ Βαλαωρίτης μεταχειρίζεται πότε τὸ « *νοί* » και πότε τὸ « *λεί* », πού εἶναι και οἱ δύο συνηθισμένοι τύποι ἐδγενείας στὴν Ἰταλία, ἀναλόγως με τις σχέσεις πού συνδέουν τὰ πρόσωπα.

(1) Στὸν ἐνικό ὁ Βαλαωρίτης μιλάει σ' ἓνα Ἰταλικὸ πού ἔγραψε ἀπ' τὴ Γένοβα στίς 16 Μαΐου 1858 και στὸ ἑλληνικὸ συλλυπητήριό γιὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαίου τῆς 8/20 Ὀκτωβρίου 1873.

(2) Βλ. σχετικὰ τὸ παρανω ἀναφερόμενο ἄρθρο μου « Ἐνα ἀνέκδοτο και ἓνα ἀγνωστο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη », και ἰδιαίτερα τὴ σημείωσι 4.

(3) Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ Βαλαωρίτης μιλάει και γιὰ τὸ Σολωμό. Σχετικὰ βλ. τὸ ἄρθρο μου « Σολωμικὰ Α' ». Μιὰ ἀγνωστὴ κρίσι τοῦ Βαλαωρίτη γιὰ τὸ Σολωμό. « Νέα Ἑστία », τεύχος 286 τῆς 15 Νοεμβρίου 1938.

(4) Ὁ Σπύρος Βαλαωρίτης ἦταν ἐξαδελφός τοῦ Ἀριστοτέλη· σ' αὐτὸν ὁ Θωμαζαῖος εἶχε ἀναθέσει νὰ ἐνδιαφερθῇ γιὰ τὴ δικαστικὴ ὑπόθεσι τῶν ὄρφανῶν τῆς γυναίκας του. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀργότερα — κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξ αἰτίας τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς — ψυχράνθηκαν, ἀλλὰ ὁ ποιητῆς μας κατῶρθωσε νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ και πάλι, καθὼς φαίνεται ἀπ' τὸ γράμμα πού ἔστειλε στὸν Θωμαζαῖο ἀπ' τὸ Μιλᾶνο στίς 17 Ὀκτωβρίου 1857, πού θ' ἀναφέρουμε σὲ λίγο.

παιδιῶν τῆς γυναίκας του· τὸ ἄλλο εἶναι τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸ φίλο του Μπανκέτι, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς τοῦ κάνει λόγο καὶ γιὰ τὸν Θωμαζαῖο, φαίνεται ὅτι ἔστειλε τὸ γράμμα στὸ Δαλματὸ φιλόλογο, ποῦ τὸ φύλαξε μαζί με τὰ δικά του.

Ἄλλα τὰ γράμματα εἶναι γραμμένα ἰταλικά, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, τὸ συλλυπητήριο γιὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαῖου, ποῦναι γραμμένα ἑλληνικά (1). Παρακάτω δημοσιεύουμε τὶς σχετικὲς μεταφράσεις κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ με μερικὲς διασαφητικὲς ἐπεξηγήσεις.

Τὸ πρῶτο γράμμα εἶναι τοῦ Σπυριδῶνος Βαλαωρίτη. Γράφτηκε στὴν Κέρκυρα στὶς 12 Νοεμβρίου 1853 καί, καθὼς εἶπαμε, ἀφορᾷ τὴν ὑπόθεσι τῶν ὀρφανῶν Ἀρτάλε. Δὲ σημειώνεται πουθενὰ τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Θωμαζαῖος. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι:

Κερκύρα, 12 Νοεμβρίου 1853

Ἀξιότιμε Κύριε,

Ἡ ὑπόθεσις, ἣ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς σημερινῆς ἐπιστολῆς σας, δὲν ἐξετάσθη ἀκόμη ἐπὶ τῆς Γερουσίας. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιπεύσωμεν μίαν ἀπόφασιν ποῖν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἡ ἐκείνη τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀπαιτεῖ παρά τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς.

Ὁπωσδήποτε νομίζω ὅτι δύναμαι νὰ σᾶς διαβεβαιώσω, ὅτι εἰς τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην, χωρὶς ἐνεκεν τούτων νὰ καταπατηθῶσιν οἱ νόμοι, οὐδέποτε ἀπεκλείσθη ἡ ὁδὸς εἰς τὰ Κράτη ταῦτα.

*Ἡσπεύσατέ με πάντοτε
μὴν ἐπόχθεον θεράποντά σας*

Σπυριδῶν Βαλαωρίτης.

Μετὰ τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Σπυριδῶνος Βαλαωρίτη ἀκολουθοῦν κατὰ σειρὰ τὰ γράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶναι ὄλα-ὄλα 11, καὶ γράφτηκαν ἀπ' τὰ 1857 ὡς τὰ 1873 ἀπὸ διάφορα μέρη.

Στὸ πρῶτο ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης μιλάει πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴν ὑπόθεσι τῆς περιουσίας τῶν ὀρφανῶν Ἀρτάλε καὶ γιὰ ἓνα προσεχὲς ταξίδι του στὴ Βενετία, ὅπου βρίσκονταν ἤδη ἡ οἰκογένειά του. Ἐπειτα εὐχαριστεῖ τὸν Θωμαζαῖο γιὰ μερικὲς εὐ-

νοϊκὲς κρίσεις του, τοῦ δίνει μερικὲς ἐξηγήσεις γιὰ τὸ ἔργο του καὶ τοῦ ἐκθειάζει τὴ συμβολὴ στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Ἠπείρου, ὅπου « ἐπολέμων καὶ ἀπέθνησκον πολὺ πρὸ τοῦ 1821 ». Τοῦ ἐξηγεῖ ἀκόμη τὴ γλῶσσα ποῦ μεταχειρίζεται, καὶ καταδικάζει ἐκείνους ποῦ ἂν καὶ ἀναγνώριζον τὴν ἀξία τῆς τέχνης του καὶ τῆς ἐμπνευσεῶς του, τὸν κατακρίνουν γιὰ τὴ δημοτικὴ του γλῶσσα. Ἐπειτα μιλάει γιὰ τὸ Σολωμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ὅμως δὲ δείχνει μεγάλο ἐνθουσιασμό, τόσο γιὰ τὴ γλῶσσα ποῦ μεταχειρίζεται, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἀποσπασματικὸ ἔργο του, ποῦ τὸ κρίνει περισσότερο δυτικῶν χαρακτήρος παρὰ ἐλληνικοῦ καὶ ὀπωσδήποτε πολὺ λειψὸ καὶ χωρὶς ἐνότητα (1). Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι:

Σεβαστέ μοι φίλε,

Καίτοι αἱ ἀσχολίαι μου εἶναι τοιαῦται καὶ τοσαῦται, ὥστε νὰ μὴ μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ σᾶς ἀφιερῶσω ὄλον τὸν καιρὸν μου, ὅμως δὲν δύναμαι νὰ ἀντιστῶ εἰς τὸν μέγιστον πειρασμὸν νὰ συνομιλήσω ὀλίγον μαζί σας.

Ἀφοῦ ἐνήργησα μετὰ πάσης δυνατῆς μυστικότητος τὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως, τὴν ὁποίαν μοῦ συνειστήσατε, ἰδοὺ τὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ ἐμφύτευσις (2) τῶν 40 \$ ἐλευθεροῦται πρὸς 6 1/2 δυνάμει τοῦ συμβολαίου ἐμφυτεύσεως τῆς 7 Δεκεμβρίου 1842 τῶν πράξεων τοῦ συμβολαιογράφου Παπάκη.

Ὁ Ἠλίας Κολόμβος δικαιούται νὰ λάβῃ τὰ καθυστερούμενα δύο ἐτῶν, ἀνερχόμενα εἰς \$ 80, πλέον \$ 10, ἐπόλοιπον προηγουμένων λήξεων. Ἐπελήφθη τῆς διαδικασίας, ἵνα ἀπαιτήσῃ βάσει τῶν ἐγγράφων τὸν τὴν ἐκχώρησιν τοῦ πράγματος. Τοιαύτη ἐκχώρησις δὲν δύναται νὰ τοῦ παρασχεθῇ πρὸ τῆς λήξεως τοῦ τρίτου ἔτους, ἥτις συμπληροῦται τὸν μῆνα Νοέμβριον.

Ὁ Ἠλίας Κολόμβος ὑποστηρίζει ἐπίσης ὅτι ἡ ἐμφύτευσις του δὲν δύναται πλέον νὰ ἐλευθερωθῇ ἐνεκεν τῆς μὴ καταβολῆς τοῦ ἐπολοίπου τῶν 10 \$. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη εἶναι παράλογος καὶ θὰ ἀπορριφθῇ. Ἰδοὺ τί ἐπιληροφορήθην θετικόν, καὶ νομίζω ὅτι ἀρκεῖ διὰ τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον τόσον χριστιανικῶς ἀνελάβατε. Αὐτοῖον ἐπιβιβάζομαι δι' ἔγκειαν, ὅλων ἀπὸ μηνὸς περίπου με ἀναμένει ἡ οἰκογένειά μου. Εἶναι ἐπομένως ἀπόλυτος ἀνάγκη

(1) Βλ. σχετικὰ τὸ προαναφερθὲν ἀρθρον μου «Σολωμικὰ Α'». Μιὰ ἀγνωστὴ κρίσι τοῦ Βαλαωρίτη γιὰ τὸ Σολωμό.

(2) Στὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο ὑπάρχει ὁ δρος «livello». Πρόκειται γιὰ ἓνα νομικὸ θεσμὸ, ποῦ φάνηκε τὸν μεσαίωνα καὶ ἀφορᾷ τὴν ἑγγεῖο ἰδιοκτησία. Εἶναι πολὺ ἀνάλογος μετὰ τὴν ἐμφύτευσι, γι' αὐτὸ καὶ τὸν μεταφράζομε μ' αὐτὸν τὸν ἑσῶ. Ἡ λέξι προέρχεται ἀπ' τὸ λατινικὸ «libellum», ὁπλ. τὸ ἐγγράφο μετὰ τὸ ὁποῖο γινότανε ἡ αἴτησι στὸν ἰδιοκτῆτῆ ἀπὸ μέρος τοῦ καλλιεργητῆ γιὰ νὰ τοῦ παραχωρηθῇ ἓνα μέρος τῆς ἰδιοκτησίας «ad laborandum et meliorandum», εἰς ἀντάλλαγμα ἐτησίως ἀνταμοιβῆς, ποῦ στὴν ἀρχὴ ἦτανε σὲ εἶδος, καὶ ἀργότερα χρηματικὴ καὶ ἀνάλογη μετὰ τὴν ἀξία τοῦ κτήματος. Ἡ διαχείρισις ἔμεινε στὸν ἰδιοκτῆτῆ, καὶ σ' αὐτὸ ἐγκτεῖται ἡ κυριώτερη διαφορά ἀπ' τὴν ἐμφύτευσι. Τώρα πλέον ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἔχει καταργηθῆ στὴν ἰταλικὴ νομοθεσίαν.

(1) Τὸ συλλυπητήριο αὐτὸ γράμμα, ποῦ τὸ ἀναδημοσιεύομε παρακάτω, ἐδημοσίευσεν γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἀρθρον μου «Ἐνα ἀνέκδοτο καὶ ἓνα ἀγνωστο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη» ποῦ ἀνέφερα ἤδη.

νά μοῦ δώσετε τὰς ὁδηγίας σας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ ἔχω τοῦλάχιστον καὶ ἐγὼ τὸ δικαίωμα νὰ εἶπω μίαν ἡμέραν: οὐδεὶς προσιότερον ἐμοῦ γνωρίζει τὴν καρδίαν τοῦ Θωμαζαίου.

Ὁ καλὸς Αἰμίλιος μοῦ ἀνέγραψε τὴν παράγραφον μιᾶς ἐπιστολῆς σας, ἣ ὅποια ἀφορᾷ τὰ ποιήματά μου. Λέν ἠδυνάμην νὰ ἐκλέξω τόσον πολὺν ἀπὸ σᾶς, ὅστις εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀντιπροσωπεύετε δι' ἐμὲ τὴν Γαλιανὸλόκληρον. Μοῦ γράφει ὁ Αἰμίλιος, ὅτι μερικαὶ λέξεις σᾶς εἶναι νέαι, διὰ τοῦτο προσφράσσει νὰ σᾶς παρᾶσχω οἷαν δῆποτε διασαφήσῃαι καὶ ἀναμείψῃαι.

Ἡ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο διέπνευσα ἰδίᾳ εἶναι ἡ διαρκὴς ἀντιθέσις, ἡ αἰώνιος ἀνταγωνισμὸς κατὰ τῆς τυραννείας, ἐπικρατῆς ἢ Ἡπειροῦς ἐπὶ τὸ ἄστυλον τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας καὶ ἐκεῖ ἐπολέμουν καὶ ἀπέθνησκον πρὸ τοῦ 1821. Ἡ γλῶσσα εἶναι καθὼς ἀρέσει εἰς σᾶς, ἐλπίζω ὅμως ὅτι θὰ τὴν ἐκτιμήσῃτε διὰν σκεφθῆτε τὰς ὑπερομεγέθεις δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἠναγκάσθη νὰ ὑπερβῶ διὰ νὰ τὴν παρουσιάσω πλουσίαν, παρῆτον, ρωμαϊκάν. ἠθέλησα νὰ ἀποδείξω ὅτι εἶναι κατὰλληλος δι' ὅλας τὰς περιγραφὰς καὶ ὅτι δύναται νὰ πῶ τὸν ὑψηλόν, ὅσον οὐδεμίᾳ ἄλλῃ. Λιὰ τὸ εἶδος τῆς ποιήσεώς μου ἠναγκάσθη νὰ προσφύγω εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Ἡπειροῦς, καὶ διετήρησα μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας ὅλους τοὺς διαλεκτικὸν τύπους καὶ χαρακτηρισμοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἐκεῖνον. Κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον περισσότερο καυτῶς ἄλλον διεφύλαξε ἀγνόν τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα, καὶ τὸ ὁποῖον δύναται μόνον, διὰ τὴν ἱστορίαν του, νὰ προσφέρῃ εὐρὺ πεδῖον εἰς ὅποιον θελήσῃ νὰ τὸ ἐξυμνήσῃ.

Εἰς ὁλόκληρον τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον τὰ ποιήματά μου, ὡς ποιήματα, ἐγένοντο δεκτὰ μετ' ἐνθουσιασμοῦ — οἰκτεῖρον ὅμως, κατὰ τὸ σῆμα, τὴν πτωχὴν μου Μοῦσαν διὰ τὰ ῥάκη, ἅτινα τὴν ὑπερῆσαν νὰ ἐνδυθῇ. Εἰς ὅλα τὰ πεζογραφήματα τὰ περικείμενα εἰς τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ἠθέλησα νὰ τοὺς ἀποδείξω ὅτι ἐναπόκειται εἰς ἐμὲ νὰ ἐκλέξω μετὰ τῆς γλώσσης τῶν καθαρωνομαϊάνων ἢ τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Καὶ παρ' ὅλον ὅτι τοῦτο δὲν διέφυγε εἰς οὐδένᾳ ἐξ ὅσων μέγροι τῆς στιγμῆς ταύτης ἠσυχολήθησαν μετὰ τὰ ποιήματά μου, δὲν κατώρθωσαν ἀκόμη νὰ ἐννοήσουν, ὅτι ὁποῖος γράφει ἢ δύναται νὰ γράφῃ δύο διαφόρους διαλέκτους καὶ προτιμῇ τὴν μίαν ἀντὶ τῆς ἄλλης, ἔχει τοὺς λόγους του. Ὅλοι ὅμως, φίλοι καὶ ἐχθροί, εἶναι σύμφωνοι εἰς τὸ νὰ λέγουν ὅτι τὸ βιβλίον μου φέρει ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, ὅτι εἶναι νέον, ὅτι εἶναι τὸ πρῶτον δείγμα πραγματικῆς ἐθνικῆς ποιήσεως.

Ὁ κόμης Σολωμὸς, μέγας ποιητῆς, εἶναι μέγα ἀτόχημα ὅτι δὲν ἐγνώριζε καλὰ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Κατὰ δεύτερον λόγον ἢ ποιήσεις του δὲν φέρει τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον, ὅστις διακρίνει τὴν ἑλληνικὴν ποιήσιν. Οἱ στίχοι του δὲν εἶναι ἑλληνικοί, αἱ δὲ ἐμπνεύσεις του ἀνήκουν εἰς τὴν Λύειν. Ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ τίποτε. Μερικὰ ἀποσπάσματα, μερικαὶ στροφαί, ἰδοὺ τὸ ὅλον.

Ἀναμείνω ἀπὸ Σᾶς μετ' ἀνυπομονησίαν τὴν κρίσιν δι' ἐμὲ. Εἴθε ἢ Ἰταλία νὰ δεχθῇ μετ' συμπάθειαν τοὺς στίχους μου καὶ εἴθε νὰ τοὺς θεωρήσῃ ὡς σῆμα, τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμεύσῃ μίαν ἡμέ-

ραν νὰ ἐνώσῃ ὅσους ὅσοι ἔχουν δικαίωμα νὰ ἀπαυτῆσουν ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀπόδοσιν ὅσων ἀδίκως τοὺς ἀνηγοπάγησαν.

Εἰς τὴν διάθεσίν Σας, πιστεῖσατέ με πάντοις ὅπως ἀφρωσιωμένον

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

21 Ἰουλίου 1857, Κέρκυρα.

Τὸ δεύτερον γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη γράφηκε στὴ Βενετία στίς 3 Αὐγούστου 1857, δηλαδὴ σὲ μικρὸ διάστημα ἀπ' τὸ προηγούμενον. Καὶ σ' αὐτὸ ὁ Βαλαωρίτης μιλάει πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴ γνωστὴ δικαστικὴ ὑπόθεσι τῶν Ἀρτάλε, ἔπειτα γιὰ τὸν ἀναμενόμενον τοκετὸ τῆς Ἐλοϊζίας του καὶ γιὰ τὴν ἀνυπομονησίαν μετὰ τὴν ὁποία περιμένει τὸν «Ἀθανάσιον Βάγια», ποὺ καθὼς εἶναι γνωστὸ μετέφρασε ὁ Θωμαζαῖος, καὶ ἀναγνωρίζει τὶς δυσκολίας ποὺ παρουσιάζονται γιὰ νὰ μεταφραστῇ σὲ ἄλλη γλῶσσα ἕνα ποίημα μετὰ καθαρώς ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Τοῦ ζητᾷ ἔπειτα τὴ μεγάλη χάρι νὰ μεταφράσῃ ἰταλικά καὶ τὸ «Ψυχοσάββατο», ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸ θάνατον τῆς μικρῆς του Μαρίας, τῆς κόρης τῆς ἀγαπημένης του Ἐλοϊζίας ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Θωμαζαῖος τὴν εἶχε γνωρίσει ἀκόμη πολὺ μικρῇ. Τέλος τὸν πληροφορεῖ ὅτι μετὰ τὸν Παῦλον Λάμπρο τοῦ ἔστειλε τὰ πρακτικὰ τῆς Ἰονίου Βουλῆς, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως ἐκδηλώσεις, καὶ ὅπου μετὰ τῶν ἄλλων θὰ μπορέσῃ νὰ δῇ καὶ τὸ δικό του ὄνομα. Παραθέτου μετὰ τὴν μετάφρασιν:

Βενετία 3 Αὐγούστου 1857

Φίλτατε κύριε Θωμαζαῖο,

Ἀναμείνω εἰς τὴν ἐπιστολήν σας τῆς 27 Ἰουλίου, ἀφοῦ τὴν ἀνέγνωσα καὶ ἐπανέγνωσα ἐπανειλημμένως. Ἐγραψα ἀμέσως εἰς Κέρκυραν, ἵνα ἔχω τὸ ταχύτερον ἀκριβεῖς ὁδηγίας ὅπως φέρω τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ ἐπιθυμητὸν τέμα, παρακάμπτον οἷαν δῆποτε τυχόν ἐμπόδιον καὶ ἀποφεύγων οἷαν δῆποτε ἀμφισβολίαν, ἥτις τυχόν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνακύβῃ ἵνα ἐνοχλήσῃ τὰ ἀγαπητὰ ὄφρατά σας εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν των. Μόλις πληροφορηθῶ κατὰ σχετικόν, θὰ σᾶς κρατήσω ἀμέσως ἐνήμερον. Βεβαιώθητε ὅμως, σεβαστέ μοι φίλε, ὅτι ὁ κ. Ναπολέων Ζαμπέλης καὶ ὁ κ. Στεφανίτης δὲν εἶναι οἱ μόνοι, οἱ ὁποῖοι εἰς οἷαν δῆποτε περίπτωσιν θὰ ἦσαν ἐγὼ καὶ νὰ ἀποδεχθῶν ἀπὸ καρδίας τὴν ὑπεράσπισίν σας. Μετὰ τῶν πολλῶν τοὺς ὁποίους γνωρίζω, μετ' ὑπερηφανείας ἐπιθυμῶ νὰ συγκραταλέχθω καὶ ἐγὼ, οὐδὲ ὑπάσχει τι τὸ ὅποῖον δὲν εἶμαι πρόθυμος νὰ πράξω δι' ἐκεῖνον ὅστις, εἶμαι βεβαιότατος, θὰ εἶδε τὸ αἷμα καὶ τὴν ζωὴν εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ἐπρόκειτο νὰ προστατευθῇ ἐξῆραστὸς τις Ἕλλην ἢ εἰς μέρος τῆς Θεσσαλίας. Ἀλλοίμονον εἰς ὅποιον θὰ ἤρκετο νὰ βοηθῆται τὰς ποτεμένας ψυχάς.

Ὁ Αἰμίλιος, ἡ Μαριέττα, ἡ Ἐλοῖζία καὶ ἐγὼ ὅλοι ἠρωμένοι σὰς ἀποστέλλομεν ἕνα ἀσπασμόν. Ἡ Ἐλοῖζία, φθάσασα εὐτυχῶς εἰς τὸ τέρμα τῆς συγκυμωσούνης τῆς, ἀναμένει ἀνά πάσαν στιγμήν τὰς ὀδύνας τοῦ τοκετοῦ. Τρέμω ἀναλογιζόμενος τὸν κίνδυνον. Σὺς, ὅστις ὑπῆρξατε διὰ τὴν Ἐλοῖζίαν δεύτερος πατήρ, εὐλογήσατέ τὴν. Ἀναμένω μὲ ἀνυπομονησίαν τὸν « Ἀθανάσιον Βάγια ». Ἡ ποιήσις, διὰν φέρει τὸν ἄγνον καὶ διακριτικὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα, δυσκόλως δύναται νὰ μεταφρασθῇ εἰς ἄλλην γλῶσσαν, ἐγὼ δὲ προσεπάθησα ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ ἀποικλώσω εἰς τοὺς στίχους μου τὸν ἰδιαίτερον ἐκεῖνον χαρακτήρα τῶν βουνῶν τῆς Ἡπείρου, τὸν βαρῆν, πρωτότυπον, ἀσπτηρὸν, ἀλλὰ ὅλως ἑλληνικόν. Ὁ « Ἀθανάσιος Βάγια », καίτοι πολὺ ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸν « Σαμουήλ », τὸν « Εὐδύμιον Βλαχάβαν », τὸν « Κατοαρτιώνην », ἀνῆκει ὁμως καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν, καὶ δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ μόνον ἡ ἰδική σας γραφὴ νὰ κοσμήσῃ ὀλίγον τὰ ἀγροῦκα ἤθη τῆς Ἀλβανίας. Ἄν μοῦ ἐπιτρέψατε νὰ σὰς ζητήσω μίαν χάριν, θὰ σὰς παρακάλω νὰ μεταφράσῃτε ἐμμέτρως τὸ « Ψυχασάββατόν » μου.

Θὰ ἐπιθυμοῦσα ἡ Μαρία μου, ἥτις τόσον μὲ ἔκαμε νὰ κλαύσω, διὰ τῆς χειρὸς σας καὶ οὐχὶ δι' ἄλλης χειρὸς νὰ θρηνηθῇ καὶ εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν. Κύριε Θωμαζαῖε, κάντε μου αὐτὴν τὴν χάριν. Σὰς τὸ ζητῶ ἐν ὀνόματι ἐκείνης, ἥτις ὑπῆρξεν κόρη τῆς Ἐλοῖζίας καὶ ἥτις ἀναμφιβόλως θὰ εὐχαριστηθῇ ἀκούουσα ἐξ οὐρανοῦ τὸ ὄνομά της ἐπαναλαμβανόμενον διὰ τὴν ἀγίτην καὶ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος μικρὰν - μικρὰν τὴν ἠσπάσθη μίαν ἡμέραν ἐπὶ τοῦ μετώπου. Μὲ τὸν κ. Παῦλον Λάμπρον σὰς ἀπέστειλα τὰ χρονικὰ τῆς Ἰονίου Βουλῆς. Ἡ 20 Ἰονίου ὑπῆρξεν διὰ τὰς νήσους μία ὠραία ἡμέρα, ἀλλ' ἄς θελήσῃ ὁ Θεὸς νὰ μὴν ἀποβῇ εἰς βλάβην τῆς Ἑλλάδος. Θὰ συναντήσετε τὸ ὄνομά μου μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καλλιτέριον μου. Σὰς παρακαλῶ νὰ μοῦ εἴπητε τὴν γνώμην σας διὰ τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο « Ἑλληνισμὸς καὶ Ξετισμὸς ».

Σὰς χαιρετῶ καὶ πάλιν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Τὸ τρίτο γράμμα γράφθηκε ἐπίσης στὴ Βενετία, ὕστερ' ἀπὸ λίγες μέρες, στίς 17 Αὐγούστου 1857. Ὁ Βαλαωρίτης ἀναγγέλλει στὸ Θωμαζαῖο τὴ διπλὴ χαρὰ καὶ λύπη τῆς οἰκογενείας του: τὴ γέννησι τῆς κόρης του καὶ τὸ θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου. Ἐνῶ ὁ ἕνας γεννιέται, ὁ ἄλλος πεθαίνει, λέει ὁ ποιητής. Ἐπανερχεται ἔπειτα στὴν οἰκογενειακὴ ὑπόθεσι τῶν Ἀρτάλε καὶ δίνει μερικὲς νέες σχετικὲς πληροφορίες στὸν Θωμαζαῖο, τὸν εὐχαριστεῖ γιὰ ὅ,τι εἶχε δημοσιεύσει γι' αὐτὸν στὸ περιοδικὸ « Diritto » καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ στείλῃ μερικὰ ἀντίτυπα σὲ διάφορους κοινοὺς φίλους. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι:

Βενετία 17 Αὐγούστου 1857

Φίλε καὶ πάτερ

Ἡ Ἐλοῖζία ἔφερε εἰς φῶς ἕνα ὠραιότατον κοράσιον τὴν 9 τρέχοντος κατὰ τὴν 7ην τῆς πρωΐας. Ὁ τοκετὸς ὑπῆρξεν ἀριστος, ἡ δὲ μήτηρ καὶ τὸ νεογέννητον ἔχουν καλῶς.

Προσχθὲς τὴν πρώτην μεταμεσονύκτιον ὁ Κωνσταντῖνος Τυπάλδος, ὁ πατήρ τοῦ Αἰμιλίου, ἐξεμέτησε τὸ ζεῖν. Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος συγγέονται ἐν τῇ αὐτῇ οἰκογενεῖα: ταυτοχρόνως σχεδὸν εἰς ἄνθρωπος ἐγεννήθη καὶ εἰς ἄνθρωπος ἀπέθανε.

Ἐλαβον ἀπάντησιν ἐκ Κερκύρας μὲ παρουσιάζον ἐνοικίην τὴν ἑπόθειαν, καὶ τοιαύτην ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ νὰ γεννηθῶν ἐν τῷ μέλλοντι διεκδικήσεις, ἐκτός ἐάν, λέγει ὁ φίλος, ὅστις μοῦ γράφει, ὑποκρύπτονται ἐλαττώματα ἀφανῆ. Κατ' ἐμὲ, πιστεύω ὄχι. Ἐγγραμμά ἐκ νέου καὶ ἠρώτησα τὸν πληρεξούσιον δικηγόρον μου ἄν ἦτο δυνατόν δυνάμει τοῦ νόμου νὰ ἐξαγορασθῇ ἡ ἐμφυτεύσις προτοῦ ἐκδοθῇ τελικὴ ἀπόφασις ἐπὶ τῆς παρὰ τοῦ Κολόμβου ἐγροθείσης δίκης διὰ τὰ καθυστερούμενα ὑπόλοιπα. Φρονῶ ὅμως ὅτι δὲν θὰ ἐδέχτο ἐκουσίως οὐδὲν συμβόλαιον, διότι, θὰ μᾶς ἔλεγε, καὶ νομίζω δικαίως: περὶ τίνος ἐμφυτεύσεως μοῦ ὁμιλεῖτε; ἐγὼ κατέχω τὴν οὐκίαν δυνάμει τοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος μοῦ παρέχει τὴν ἐκχώρησιν τοῦ πράγματος, ὅταν ὁ ἐμφυτευτὴς ἐπὶ τριετίαν καθυστέρησῃ τὴν πληρωμὴν εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ τὰ δοφανά δὲν συμπληρωθῇ ἡ περίοδος αὐτῆ, εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπολείπονται σχεδὸν ἕξ μῆνες, ἀλλ' ἐγὼ ὑποστηρίζω ὅτι τὰ εἰς ἐμὲ ὀφειλόμενα ὑπόλοιπα ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἐν τὸ ποσὸν τῆς ἐμφυτεύσεως ἐνὸς ἔτους, τὸ δὲ τὰ τρία συμπληρωθέντα ἔτη. Αὐτὴ εἶναι ἡ δίκη, τὴν ὁποίαν μᾶς ἤγειρε ὁ Κολόμβος καὶ ἥτις ἐκκρεμεῖ.

Ἄν δύναμαι ποτὲ νὰ πιστεύσω ὅτι οὐδεμία ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη θὰ τοῦ ἐδίκε δίκαιον, ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι πλέον οὐτε ἀνθρωπίνη, οὐτε θεία. Τί ἤξεύρω; Μία ἰδιοτροπία . . . μία προσωπία . . . Κατ' ἐμὲ λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν τὴν ἀπόφασιν, ὅμως θὰ λάβωμεν τὴν νομικὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες γνωρίζουν καλλίτερον ἐμοῦ, καὶ εἰν μᾶς εἶπον ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐπογραψώμεν τὸ συμβόλαιον ἀγοραπωλησίας, τότε θὰ δώσω διαταγὴν ἢ ἀγορὰ νὰ γίνῃ ἐν ὀνόματι μου. Ἐν τῷ μεταξὺ νὰ μοῦ ἀποστείλετε πληρεξούσιον δι' οὗ νὰ μοῦ παρέχεται σιγῆς ἢ ἐξουσιοδότησις νὰ δένωμαι νὰ ἐνεργῶ διὰ λογαριασμόν σας καὶ ἡ ἴδια νὰ δένωμαι νὰ ἀντικαθίσταμαι παρ' ἄλλον πληρεξούσιον, ἐν περιπτώσει ἀπουσίας μου.

Προτοῦ προβῶ εἰς οἰανδήποτε ἐνέργειαν θὰ σὰς εἰδοποιήσω. Μὴ ἔχετε οὐδένα φόβον, διότι τὸ τρίτον ἔτος δὲν λήγει εἰμὴ τὸν Ἀεκέμβριον. Ἄν ὁ Κολόμβος θελήσῃ νὰ ἀντιταχθῇ, δύναται νὰ τὸ πράξῃ ἀκωλύτως καὶ θὰ κερδίσῃ ὅσον χρόνον θέλει, διότι ἐπιμοιχόμεθα εἰς προϊόντων διακοπῶν.

Ἐδιάβασα μετ' εὐχαριστήσεως καὶ ἱπεροφρασίας τὰ δύο σημειώματα, τὰ ὁποῖα μὲ ἀφοροῦν. Ὑπάρχει κίνδυνος μήπως τὰ σχόλια ὑπερβάλλον τὸ σχολιαζόμενον ἄσμα, καὶ τοῦτο τὸ λέγω μετ' ἐλλειψείας καὶ πεπεισμένως. Ἄν ἤξεύρω νὰ κάμνω φε-

λοφρονήσεις. Ἀγαμένω μετὰ διαρκῶς ἀξανούσης ἀνυπομονησίας τὴν συνέχισιν τῆς ἐργασίας σας. Εἶναι καλὸν ἢ Ἰταλία νὰ ἐννοήσῃ τὴν Ἑλλάδα, δεῖται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ Ἑλλάς θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐννοήσῃ καλῶς τὴν Ἰταλίαν τὸ αἶνγμα τῆς μᾶς νὰ λυθῇ παρὰ τῆς ἄλλης. Ὁμορραστῆσαι ἀδελφαί, κατ' ἀνάγκην θὰ ἐννοηθῶν ἀμοιβαίως μίαν ἡμέραν.

Ἡ μετάφρασις εἶναι ὁμοιοπαθεῖς ὁ χρωματισμὸς, ὁ ὁποῖος λείπει, εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὸς καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ δυνηθῇ τις νὰ τὸν συλλάβῃ ἢ τὸν μνηθῇ.

Ὁ Αἰμίλιος θέλει αἱ ἐπιφυλλίδες τοῦ «Diritto» νὰ ἀναδημοσιευθῶν εἰς «Gazette» τῆς Βενετίας. Δὲν ἤξεύρω ἂν θὰ τὸ ἐπιτρέψουν. Διὰ τοῦτο σὰς παρακαλῶ νὰ μοῦ ἀποστείλῃτε ὀλίγα περισσότερα ἀντίτυπα, καὶ ταυτοχρόνως νὰ ἀποστείλῃτε ἐν ἀντίτυπον εἰς Κέρκυραν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Μουσεῶζόδη, καὶ εἰς τὸ Καζίνο ἢ τὸ ἀναγνωστήριον, ἐν εἰς Λευκάδα εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δοκτ. Ἀγγέλου Τσιτσιλιάνη καὶ τοῖα εἰς Ἀθήνας, ἐν ἣ περιπτώσει δὲν ἀποστέλλεται τὸ «Diritto», ἐν εἰς τὸν Μάρκον Ρενιέρην, ἔν εἰς τὸν Γεώργιον Τυπάλδον Κοζάκην καὶ τέλος ἐν τελευταίον εἰς τὸν Φίλιππον ντὶ Τζιοβάννι. Θὰ σὰς ἤμην λίαν ἐπὶ χροῦς φυσικά, θὰ κρατήσετε λογαριασμὸν τῶν ἐξόδων.

Ὁ Αἰμίλιος, ὁ ὁποῖος κλαίει τὸν νεκρὸν, ἢ Ἐλοῖζία, ἣτις χαίρει μετὰ τοῦ τέκνου τῆς, ἢ Μαριέττα, ἣτις δυσκολεῖται νὰ πιστεύσῃ τὴν χειραφέτησιν τῆς, ἐγὼ, ὅλοι μαζί σὰς ἀποστέλλομεν ἐγκάρδιον ἀσπασμὸν.

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Τὸ τέταρτο γράμμα εἶναι ἀπὸ τὸ Μιράνο (1) καὶ γράφτηκε δυὸ μῆνες ἀργότερα, στίς 17 Ὀκτωβρίου 1857. Εἶναι γραμμένο ἀρκετὰ βιαστικὰ καὶ ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὴν δικαστικὴν ὑπόθεσιν τῆς Κερκύρας, γιὰ τὴ ὁποία ὁ Βαλαωρίτης παρέχει νέες εἰδήσεις καθὼς καὶ κατάλογο τῶν σχετικῶν ἐξόδων. Στὰ ἐπόμενα γράμματα δὲ γίνεται πιά λόγος γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, γιατί ἐν τῷ μεταξύ ἢ ὑπόθεσιν εἶχε κανονιστῆ τελειωτικά. Παραθέτομε τὴ μετάφρασιν:

Μιράνον, 17 Ὀκτωβρίου 1857

Σεβαστέ μοι φίλε

Ἄν ἄφησα μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἄνευ ἀπαντήσεως τὴν τελευταίαν σας ἐπιστολήν, ἀντιθέτως δὲν παρέλειψα νὰ φροντίσω κατὰ πάντα τρόπον ἵνα φέρω εἰς τέλος τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποίαν μοῦ συνεστήσατε ὑπὲρ τῶν μικρῶν ὄσφρανῶν. Ἀνέμενον μετ' ἀδημονίας τὴν ἀφίξιν ἐκάστου ἀτμο-

(1) Τὸ Μιράνο εἶναι πόλις τῆς Βενετίας διπλα στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Βενετίας - Πάδοβος κοντὰ στὸ σταθμὸ τοῦ Μαρανῶ. Εἶναι ἄμορφο, καὶ στὰ παρασμένα χρόνια κυρίως ἦταν κέντρο παραθερισμοῦ.

πλοῖον, ἵνα δυνηθῶ νὰ σὰς δώσω τὴν εὐχάριστον εἰδήσιν, ἀλλ' αἱ δυσκολίαι, τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ὑπερβῶμεν, ἦσαν μεγάλαι καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ περιμένωμεν ἕως τώρα.

Εἶχον στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ ἐξαδέλφου μου Σπύρου, καὶ ἠθέλησα νὰ ἐπισηλωθῶ τῆς παρ' αὐτοῦ ἐλαττωμένης ἐκφρασεῖς ἐπιθυμίας, ὅπως ἐξαλείψω τὴν μνήμην ἐνὸς τόσον δι' αὐτόν, ὅσον καὶ διὰ σὰς λυπηροτάτου παρελθόντος. Πράγματι ὁ ἐξαδέλφος μου Σπύρος μετὰ τῆς μεγίστης σπουδῆς ἀπέλαβε τὴν ἐπιτολήν νὰ ἀποπερατώσῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, καὶ διὰ τῆς σήμερον ληφθεῖσης ἐπιστολῆς του, ἱκανοποιημένος διὰ τὸ ἔργον του, μοῦ ἀναγγέλλει ὅτι συνήψε συμβόλαιον μεθ' ἄλλων τῶν δυνατῶν ἐγγυήσεων καὶ ὅτι θὰ μοῦ ἀποστείλῃ ἀντίγραφον διὰ τοῦ προσκεχρῶς ἀτμοπλοῖου.

Ἡ ἀγορὰ τῆς ἐμπυρτέσεως § 40	πρὸς 6 ¹ / ₂	666,00 ¹⁰⁰
Διὰ καθυστροφούμενα 2 καὶ 1/2 ἰσίων καὶ διὰ δικαστικὰ ἔξοδα		100,90
Διὰ δέκα μῆνας μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς συμφωνίας		33,30
Δι' ἐν ἀντίγραφον τοῦ συμβολαίου ἐμπυρτέσεως		7,72
Δι' ἐγγραφήν τοῦ συμβολαίου		1,20
Δι' ἐν ἀντίγραφον τοῦ ἰδίου συμβολαίου		— 60
Καταβληθέντα δικαιώματα		1,50
Εἰς τὸν δικηγόρον διὰ δύο συμβόλια		2,—
Εἰς τὸν μεσίτην		2,—
		810,11

Αὐτὸ εἶναι τὸ ποσὸν τῶν γενομένων ἐξόδων. Μόλις λάβω τὸ ἀντίγραφον τοῦ συμβολαίου, θὰ σὰς τὸ ἀποστείλω τὸ ταχύτερον.

Μὲ συγχωρεῖτε ἂν ἐφορῶμενος πάρα πολὺ ἀπρηχολόμενος ἵνα ἀπαντήσω εἰς πολλὰς ἐπιστολάς ἐκ τῶν νήσων, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τελειώσω τὴν παρούσαν.

Ὁ Αἰμίλιος, ἢ Μαριέττα, ἢ Ἐλοῖζία μου καὶ τὰ τέκνα μου ἰγαίνουν. Σὰς στέλλω ἐγκάρδιον ἀσπασμὸν καὶ τρέφω τὴν ἐλπίδα νὰ δυνηθῶ νὰ σὰς παροίσχω καὶ περισσότερον φανερὰ δείγματα τῆς ἀγάπης μου, τῆς ἐγγνωμοσύνης μου καὶ τοῦ σεβασμοῦ μου.

Ὁ πάντοτε ἡμέτερος

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Τὸ πέμπτο γράμμα εἶναι γραμμένο στίς 16 Μαΐου 1858 ἀπ' τὴ Γένοβα, ὅπου ὁ Βαλαωρίτης βρισκόταν μετὰ τὴ γυναῖκα του, ἐτοιμαζόμενος νὰ φύγῃ τὸ ἄλλο βράδυ γιὰ τὴ Φλωρεντία. Ὁ ποιητὴς, ἀπαντώντας σὲ σχετικὸ γράμμα τοῦ Θεμαζαίου γιὰ κάποιο δῶρο ποῦ τοῦ εἶχε στείλει (ἴσως νὰ ἦταν κανένα χρηματικὸ βοήθημα), τοῦ λέει ὅτι δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωρήσῃ γιὰ πρᾶγμα ταπεινωτικόν, γιατί ἢ διάθεσι μετὰ τὴν ὁποία ἐγίνε — κι εἶναι αὐτὴ ποῦ πρέ-

πει κανεὶς νὰ ἐξετάζη — εἶχε κάθε ἄλλο παρά ταπεινωτικὸ σκοπὸ. Τοῦ ὑπόσχεται ἀκόμη μιὰ φορά θὰ φροντίσῃ, ἂν παρ-
ραστῇ ἀνάγκη, νὰ βοηθήσῃ καὶ νὰ προ-
στατεύσῃ τὰ μικρὰ ὄρφανὰ τῆς γυναίκα
του, καὶ προσπαθεῖ νὰ τοῦ δώσῃ θάρρος βε-
βαιώνοντάς τον ὅτι ὅταν ἡ καρδιά εἶναι νέα
καὶ τὸ πνεῦμα ἰσχυρὸ, δὲν ὑπάρχει κανέ-
νας κίνδυνος. Φαίνεται ὅτι ὁ Βαλαωρίτης
ἐνωθε ἐκεῖνο τὸν καιρὸ πολὺ κουρασμέ-
νο καὶ ἀπαισιόδοξο τὸ Θωμαζαῖο γι' αὐτὸ
σὲ τοῦτο τὸ γράμμα τοῦ μιλάει μὲ ἰδιαίτερη
γλυκύτητα καὶ ἀφοσίωσι, τὸν ἀποκαλεῖ μὲ
τὸ μικρὸ τοῦ ὄνομα «ἀγαπητὴ Νίκο» καὶ τοῦ
μιλάει στὸν ἐνικό μὲ λόγια πολὺ παρηγο-
ρητικὰ καὶ ἐγκαρδία. Παραθέτουμε τὴ με-
τάφρασι :

Ἀγαπητὴ Νίκο,

Ἡ ταπεινώσις δὲν ἔγκειται εἰς τὸ δῶρον, ἀλλ'
εἰς τὴν πρόθεσιν ἐκείνου, ὅστις τὸ προσφέρει. Ἡ
δὲ ἰδική μας ἦτο ἀγνωσιότη' ἐρωτήσῃ τὴν καρδίαν
σου καὶ θὰ τὸ γνωρίζῃς.

Ἐἶχες ἴσως σὺ τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ ταπεινώσῃς,
ὅταν ἀπαζόμενος μού προσέφερες ὡς δῶρον τὰς
τελευταίας ἐκείνας λίξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσ-
σαν ; Ἐγὼ τὰς ἐπέδελχθην καὶ τὰς ἔκρινα εἰς
τὴν καρδίαν μου.

Ἄν θὰ μείνουν ἀκυρτοὶ οἱ διαταγαί σου, οὔτε
οἱ πόθοι σου θὰ διαγενθῶν, σοῦ τὸ ὀρκίζομαι
εἰς τὴν τιμὴν μου. Ἄν ἐγὼ ἐπιζήσω σοῦ, τὰ τέ-
κνα σου δὲν θὰ ἀπομείνουν καθ' ὀλοκληρίαν ὄρφανὰ
ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἔλαβα τὰς ἐπιστολάς σου καὶ σὲ ἐχρηματώ.
Ἡ ἐπιστολή διὰ τὴν Παιολούτου θὰ ἔφθανε πολὺ
ἀργά. Ἡ Ἐλοῖζία τρέχει διαρκῶς διὰ νὰ ἐπι-
σκεφθῇ τὰ ἀξιοθέατα τῆς Γενούης. Ἐγὼ τὴν
συνοδεύω χωρὶς νὰ αισθάνομαι ἐνχαριστήσῃν, διότι
αὐτὴ εἶναι ἡ τετάρτη ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν διέ-
χομαι ἀπ' ἐδῶ. Ἴσως πολὺ ἐνθουσιαστικῶς τῶν
ζώων, σταματῶ μόνον διὰ νὰ θανατώσω τὴν ἐξαι-
ρητικὴν ὠραιότητα τῶν ὄνων καὶ τῶν ἡμίονων
τῆς Γενούης, τὸσον καλῶς ἐξηλεκτημένον εἰς τὴν
ἐλξιν καὶ τὸν ζυγόν.

Ἄξιον τὸ ἐσπείρας ἴσως ἀναχωρήσωμεν διὰ Φλω-
ρεντίαν. Φίλησε ἐκ μέρους μου καὶ ἐκ μέρους τῆς
Ἐλοῖζίας τὸν Ἰερώνυμον καὶ τὴν Αἰκατερίνην
σου, χαιρέτησε ἐκ μέρους μας τὴν γυναῖκα σου,
καὶ ἂν πραγματικῶς σοῦ εἴμεθα ἀγαπητοί, γράψε
μας δύο γραμμὰς εἰς Φλωρεντίαν διὰ νὰ μᾶς δώ-
σῃς νέα σου. Ἄν ἔχεις ἀνάγκην θάρρους, ἀλλ' ἔ-
χεις ἀνάγκην ὑπομονῆς, καὶ ἡμεῖς θὰ παρακαλέ-
σωμεν τὸν Θεὸν νὰ σοῦ τὴν δώσῃ. Θὰ ζήσῃς,
πρέπει νὰ ζήσῃς : μὴ καρδίαν τὸσον νεαρὰν καὶ
μὴ τοῦν τὸσον ἐρωστον δὲν δύναται τις, δὲν
πρέπει νὰ ἀποθάνῃ.

Χαῖρε, χαῖρε. Ἐλλόγει τὴν Ἐλοῖζίαν σου
καὶ ἀγάπα τὸν σὸν Ἀριστοτέλην.

Γένοβα, 16 Μαΐου 1858.

* *

Τὸ ἕκτο γράμμα εἶναι ἀπὸ τὴ Βενετία
καὶ γράφτηκε στὶς 30 Σεπτεμβρίου 1858,
ὑστερ' ἀπὸ ἕνα ταξίδι τοῦ Βαλαωρίτη στὸ Πα-
ρίσι. Ὁ ποιητὴς εὐχαριστεῖ τὸν ἀγαπημένο
φίλο του γιὰ τὴν πολύτιμη γνωριμία πού
τοῦ ἔκανε μὲ τὸν ἀββᾶ Στέφανο, πού κα-
θὼς φαίνεται ἀπ' τὸ γράμμα του, τοῦ στάθηκε
πολὺ χρήσιμος καὶ δείχτηκε πολὺ εὐγε-
νικὸς μαζί του. Τὸν εἰδοποιεῖ ἔπειτα ὅτι
πρόκειται νὰ φύγῃ προσεχῶς ἀπ' τὴν Ἰτα-
λία, καὶ ὅπως σ' ὅλα του τὰ γράμματα,
τοῦ κάνει διάφορες φιλοφρονήσεις καὶ τοῦ
στέλνει πολλές εὐχὰς καὶ χαιρετισμοὺς
ἐκ μέρους του καὶ ἐκ μέρους τῆς Ἐλοῖ-
ζίας. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι :

Βενετία, 30 Σεπτεμβρίου 1858

Σεβαστὲ μου φίλε

Ἀνέμενα μίαν ἀπάντησιν ἀπὸ τὸν ἀριστον ἀββᾶν
Στέφανο διὰ νὰ σοῦ γράψω βλέπων ὁμοίως ὅτι
οὗτος ἀργεῖ, δὲν θέλω νὰ ἀφήσω τὴν Ἰταλίαν
χωρὶς νὰ σοῦ εὐχαριστήσω ἀπερίσως διὰ τὴν γνω-
ριμίαν, τὴν ὁποίαν μού ἐπρομηθεύσατε, καὶ ἡ ὁποία
ὑπῆρξε δι' ἐμὲ μεγάλης ὠφελείας. Ὀλίγα πρόσωπα
ἐγνώρισαι τόσον καλὰ καὶ τόσον ἐξυπηρετικὰ ὅσον
ὁ ἀββᾶς Στέφανο. Θὰ διατηρήσω πάντοτε δι' αὐτὸν
ἐγγνώμονα ἐνθύμησιν. Καίτοι προσεπάθησα, δὲν
ἠδυνήθηκα νὰ ἀνεύρω τὸν κ. Μαρίτι, σεῖς δὲ γνω-
ρίζετε ὅτι τὸ Παρίσι εἶναι λαβύρινθος, ἰδίᾳ δι'
ὅποιον τὸ ἐπισκέπτεται ὡς ταξιδιωτῆς. Ἀφήσαμεν
τὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ φέρομεν μαζί μας, χαραγμένον
εἰς τὴν καρδίαν, τὸ ὄνομά σας καὶ τῆς οἰκογε-
νίας σας. Ἐἶθε ὁ οὐρανὸς νὰ σοῦ διαφυλάτῃ ἐπὶ
μακρόν διὰ νὰ μᾶς τιμᾶτε πάντοτε τὴν Ἰταλίαν,
καὶ εἶθε νὰ σοῦ διαφυλάτῃ πρὸς παρηγορίαν τῶν
πολλῶν φίλων σας καὶ θανμαστῶν σας, μεταξὺ
τῶν ὁποίων οὐδενὸς ἴστωρεῖ,

ὁ εἰς Σᾶς ἐγγνώμων

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Ἡ Ἐλοῖζία μου θὰ σοῦ γράψῃ ἀπὸ τὴν Λευ-
κάδα καθὼς καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν Μαρτσάντι,
τὸν ὁποῖον χαιρετᾶτε ἐγκαρδίως.

* *

Τὸ ἕβδομο γράμμα γράφτηκε ὑστερ'
ἀπὸ ἐνάμιση σχεδὸν χρόνον ἀπ' τὴν Λευ-
κάδα. Ὁ Βαλαωρίτης πληροφορεῖ τὸ Θω-
μαζαῖο ὅτι ὁ Αἰμίλιος καὶ ἡ Μαριέττα
Τυπάλδου εἶναι δεκαπέντε μέρες πού βρι-
σκονται στὴν Κέρκυρα καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον τὰ
ἑσωτερικὰ τῆς Ἰταλίας δὲν καλλιερέψουν,
δὲν πρόκειται νὰ ξαναγυρίσουν εἰς Βενε-
τία. Τοῦ περιγράφει ἔπειτα τίς πιέσεις
πού ὑφίσταντο ἐκ μέρους τῶν Αὐστριακῶν
καὶ τοὺς βαρεῖς φόρους πού ἐκεῖνοι εἶχαν
ἐπιβάλλει στοὺς κατοίκους. Ἐπειτα τοῦ μι-
λάει κάπως μακρὰ γιὰ ἕνα νέο βιβλί-
ου — πρόκειται φυσικὰ γιὰ τὴν «Κυρὰ Φρο»

σύνη» — πού εἶχε τυπώσει στὴν Κέρκυρα, μὰ πού δὲ μπόρεσε ἀκόμη νὰ τὸ κυκλοφορήσῃ, γιατί ὁ τυπογράφος εἶχε παραμελήσει μίαν σπουδαιότατη διασαφητικὴ σημείωσι, πού ἔπρεπε νὰ προστεθῇ σὲ παράρτημα. Ὅμως ἀποφάσισε νὰ στείλῃ ἕνα ἀντίτυπο, ἔστω καὶ χωρὶς τῆς σημείωσι, στὸ φίλο του τὸ Θωμαζαῖο, βέβαιος ὅτι αὐτὸς θὰ μποροῦσε μόνος του νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ἐκείνη. Ἐξηγεῖ ἀκόμη ὁ Βαλαωρίτης τὴ γλώσσα πού μεταχειρίστηκε καὶ τοὺς λόγους πού τὸν ἐπεισαν νὰ γράψῃ τὸ ποίημα στὴ δημοτικὴ καὶ τίς σημειώσεις στὴν καθαρεύουσα. Πάντως, δείχνει μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ ἀνυπομονησίαν γιὰ τὴν κρίσιν τοῦ Δαλματοῦ φιλέλληρος, τρέμει σχεδὸν γιὰ τὴν ἀπάντησι: «Τί θὰ εἶπῃ ὁ Θωμαζαῖος; Ποῖαν κρίσιν θὰ προφέρῃ ὁ κριτὴς μου;» διερωτᾶται. Ὁ σκοπὸς του ἦταν νὰ δώσῃ στὴν Ἑλλάδα ἕνα πρωτότυπο μεγάλο ποίημα, ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη του παραγωγή, μὲ θέμα καθαρῶς ἑλληνικόν, ἀρμένον ἀπ' τὴν ἱστορίαν καὶ συνοδευμένον μὲ διάφορες — καθὼς λέει ὁ ἴδιος — ἄλλως διόλου ἀγνωστες εἰδήσεις. Παραθέτομε τὴ μετάφρασι:

Λευκάς, 21 Σεπτεμβρίου 1859

Φίλε,

Ὁ Αἰμίλιος καὶ ἡ Μαριέττα ἐβρίσκονται εἰς Κέρκυραν ἀπὸ δεκαπέντε ἡμερῶν. Ἄν ἡ κατάστασις τῆς Ἰταλίας δὲν διασαφηρισθῇ, θὰ διέλθουν τὸν χειμῶνα εἰς τὰς νήσους. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀφαιμάσσονται τρομερὰ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας. Φόροι ἐπὶ φόρων, δάνεια ἐπὶ δανείων. Εἰς Μιράνον ἔχουν τοὺς Κροάτας εἰς τὰς οἰκίας των καὶ τοὺς ἵππους τῶν Οὐσσάφων εἰς τοὺς σταύλους των.

Ὁ Μαρκέλλος, πρόην δῆμοχος τῆς Ἑνετίας, ταξιδεύων ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, θὰ διέλθῃ τὸν χειμῶνα εἰς αὐτὰ τὰ μέρη. Ἡ Ἀνατολὴ μίνει ἄφωνη καὶ ἐμβρόντητος, ἀναμένουσα τί θὰ πράξῃ ἡ Αἴθρις. Ἄς γίγῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν μετέβην εἰς Κέρκυραν μόνος, καὶ παρέμεινα πέντε ἡμέρας. Ταξίδιον χεῖριστον κατὰ τὴν μετάφρασιν, φορικτὸν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν. Μὲ εἶχον εἰδοποιήσει, ὅτι ἔν νέον ποιητικὸν ἔργον μου, δοθὲν πρὸς ἐκτύπωσιν, εἶχε τελειώσει, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπάγῃ καὶ ἐγὼ διὰ τὴν διανομήν καὶ διὰ νὰ κάμω τοὺς λογαριασμοὺς μὲ τὸν ἐκδότην. Ἀντελήφθην ὅμως ὅτι ἐκ σφάλματος ἢ ἐξ ἀπροσεξίας εἶχον παραλείψει μίαν οὐσιβοτάτην σημείωσιν, καὶ ἔνεκεν τούτου ἠναγκάσθην νὰ διακόψω κάθε σχετικὴν ἐνέργειαν ἕως ὅτου τυπωθῇ εἰς χωριστὸν φύλλον πρὸς προσθήκην εἰς τὸ τέλος τοῦ τόμου.

Ἡ σημείωσις αὕτη διασαφηνίζει τὸ γεγονός, τὸ ὅποιον ἔλαβα ὡς ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματός μου, καὶ καθιστᾷ γνωστὸν ὅτι τὸ ποίημα, τὸ ὅποιον εὕρισκται ἐν ἀρχῇ τῶν Προλεγόμενων, εἶναι ἕνα δημοτικὸν ἀνέκδοτον τραγῳδί, συλλεγὲν φρονιτίδι φίλου μου. Ἐοκέφθην κατ' ἀρχὰς νὰ μὴ σᾶς ἀποστείλω τὸ βιβλίον, προτοῦ συμληρωθῇ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο κενόν. Ἄλλ' ἔπειτα, σκεπτόμενος ὅτι μίαν

ἀπλὴν εἰδοποίησιν θὰ ἐπάρκει, παρέδωκα τὸ βιβλίον μου εἰς τὸ ταχυδρομικὸν Κερκύρας, διεσπόμενον τοῦτο μίσει Μάλτας καὶ Γενοῦς εἰς Τσρίνον. Κατὰ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἠσθανόμην τὴν καρδίαν μου νὰ κτυπᾷ, αἱ δὲ χεῖρες μου ἦσαν κρύαι καὶ ἔρρεμον. Ἐλέγον κατ' ἑμαυτὸν: Τί θὰ εἶπῃ ὁ Θωμαζαῖος; Ποῖαν κρίσιν θὰ προφέρῃ ὁ κριτὴς μου; Αἱ ἐλπίδες του θὰ διαφρανοσθῶν; Ἴδοί με λοιπὸν ἐκ νέον ἐνόπιόν σας.

Κάμπετε δικαιοσύνην, ἀλλὰ μετ' ἀγάπης, μετ' ἐπιεικειᾶς.

Ἠθέλησα νὰ ἀναλάβω βαρεῖαν ἐπιχορήγησιν, τὸ νὰ δώσω εἰς τὴν Ἑλλάδα ἕνα πρωτότυπον ποίημα. Πολλὰ πληροφωρία καθ' ὀλοκληροῖαν νῆαι τὸ συνοδεύουν. Αὐταὶ θὰ εἶναι ἴσως ἡ μόνη ἄγνευτα σωτηρίας τοῦ ποιήματός μου. Τὴν δημοτικὴν γλῶσσον, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔχει γραφῆ, ἠθέλησα νὰ διορθώσω καὶ πλουτίσω ὅσον ἦτο δυνατόν. Τὰ πελογραφήματα εἶναι γραμμένα εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Εἰς τὸ νὰ πράξω τοῦτο ἐπεχύρησα ἐν μέρει εἰς τὰς περιστάσεις τῆς στιγμῆς, ἐν μέρει εἰς τὰς πεποιθήσεις μου.

Συγχωρήσατε τὴν ἀδαιρεσίαν μου ταύτην.

Ἀναγνώσατε καὶ ἀναγνώσατε ἐκ νέον μεθ' ἐπιμονῆς καὶ ἀγάπης. Ἄν κατώρθωσα νὰ σᾶς ἀποσπάσω ἐν δάκρυν ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς σας, πιστεύω σὰν ἐτύχη. Ἀσπασμοὺς ἐκ μέρους τῆς Ἑλοῦζίας εἰς τὴν Κνωρίαν καὶ τὰ τέκνα σας. Οἱ ἰδικοί μου ἔχουν καλῶς.

Ἐνα ἐναγκαλισμὸν διὰ τὸν Μεταμόρφη καὶ τὴν εὐλογίαν διὰ τὸν πάντοτε ἡμέτερον

Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην.

* *

Τὸ ὄγδοον γράμμα ἔχει γραφῆ ὕστερ' ἀπὸ τρία ὀλοκληρὰ χρόνια, ἀπ' τὸ Μιράνο, στίς 10 Αὐγούστου 1862. Εἶναι τὰ χρόνια τῶν πολιτικῶν ταραχῶν καὶ τῆς ἀβεβαιότητος κ' ὁ Βαλαωρίτης δείχνει πὼς εἶναι ἀρκετὰ κουρασμένος καὶ ἀποκαρδιωμένος ἀπ' τὴν κατάστασι. Λέει ὅτι ἡ θύελλα πού συνετάραξε τόσο τὴν Ἰταλίαν ὅσο καὶ τὴν Ἑλλάδα, τὸν ἔκανε νὰ χάσῃ τὴν ἡρεμίαν καὶ τὴν ἡσυχίαν του, καὶ παρασυρμένος ἀπ' τὰ γεγονότα, νὰ μὴ μπορῇ πιά νὰ προσανατολισθῇ. Πληροφορεῖ μὲ κάποια πίκρα τὸν Θωμαζαῖο ὅτι ἐδῶ καὶ τρία χρόνια δὲν ἀσχολεῖται πιά μὲ τὴ λογοτεχνίαν, ἀλλὰ μονάχα μὲ τὴν πολιτικὴν, γιατί ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα ὅτι εἶχε φθάσει ἡ στιγμή τῆς δράσεως καὶ δὲν ἤθελε νὰ μείνῃ κατὰ μέρος καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς δειλός. Δυστυχῶς, λέει, ἂν καὶ ἔγινε ὅ,τι ἦταν δυνατόν, οἱ προσπάθειες δὲν εἶχαν μεγάλες ἐπιτυχίας, γιατί ἡ Ἀγγλία τοὺς περιέπαιξε καὶ τοὺς ἀπαντοῦσε μὲ σαρκαστικὴ εἰρωνείαν. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ Βαλαωρίτης δὲ μπόρεσε νὰ κἀνῃ τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ περιορισθῇ στὴ συλλογὴ ὕλικου γιὰ ἕνα θέμα, πού ἀπὸ καιρὸ τὸν ἀπασχολοῦσε, ἀλλὰ διάφορα οἰκονομικὰ ἐπεισόδια τὸν εἶχαν ἐμποδίσει ὡς τὴ στιγμή νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιον

του. Ἐξ ἄλλου, συνεχίζει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Βαλαωρίτης μὲ ἐξαιρετικὸ πόνον καὶ πίκρα, στὴν Ἑλλάδα δὲν καταλαβαίνουν πιά τὴν ποίησι, κι' αὐτὸ τὸν λυπεῖ, γιατί φοβᾶται μήπως τὰ πολύχρονα πάθη κι' οἱ κακουχίες ἐσκλήρυναν τὴν καρδιά τοῦ λαοῦ σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ὁ ἴδιος νὰ θεωρῆ περιττὸ νὰ ξελαρυγγίζεται μὲ ἀνθρώπους πού δὲ θέλουν καὶ δὲν κατορθώνουν νὰ τὸν νιώθουν. Εἶχε μάλιστα ἀποφασίσει, ὁμολογεῖ, νὰ μὴν καταπιαστῆ πιά μὲ τὴν ποίησι, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιθυμία καὶ ὄρμη τὸν ἐσπρωξαν νὰ ξαναπάρῃ τὴν πέννα καὶ νὰ γράψῃ μερικὰ μνημόσυνα ποιημάτων γιὰ μικρὰ παιδάκια, καὶ σ' αὐτὸ τὸ εἶδος εὔρισκε κάποια ἀνακούφισι, γιατί τοῦ φαινόταν σὰ νὰ πλησιάζῃ τὴν ἀγαπημένη του Μαρία, πού τόσο ἀκαίρα τοῦ εἶχε ἀρπάξει ὁ Χάρος. Εἶναι βέβαια ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα αὐτὰ πού γράφει ὁ Βαλαωρίτης, γιατί μᾶς δείχνουν τὴν τότε ψυχικὴ του κατάστασι καὶ μᾶς ἐξηγοῦν τὴν ποιητικὴ του δράσι τῆς περιόδου αὐτῆς. Τέλος ὁ Βαλαωρίτης πληροφορεῖ τὸν Θωμαζαῖο ὅτι ἡ Ἑλοῖζια του περιμένει καὶ ἄλλο παιδάκι, καὶ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα νὰ ἰδωθοῦν γρήγορα. Παραθέτομε τὴ μετάφρασι:

Μιῶντο 10 Αἰγούσιου 1862

Σεβαστέ μου φίλε,

Ἡ ἀνεμοστρόβιλος, ὅστις συνετέλεσε τὴν Ἰταλίαν καὶ καὶ ἀκολουθίαν ἐπέηξεν αἰτία σοβαροτάτης συγγύσεως καὶ εἰς τὰς νήσους μας, ὅχι μόνον μοῦ ἀφήρασε τὴν ἡρεμίαν ἐκείνην, ἥτις εἶναι τόσον ἀναγκαῖα διὰ τὰς πνευματικὰς ἐργασίας, ἀλλὰ παρούρας με ἔξω τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχον διαγράψει, μὲ ὠθεῖ ἀκόμη νὰ τρέχω ὀπίσω τῆς λαίλαπος, χωρὶς νὰ δύναμαι πλέον νὰ προσανατολισθῶ.

Ἀπὸ τοῦ 1859 καὶ ἔπειτα δὲν ἠσχολήθην πλέον εἰμὴ μόνον περὶ τῆς πολιτικῆς. Ἠλπίζον ὅτι καὶ εἰς Ἑλλάδα θὰ ἐνεκαινιάζητο μία νέα ἐποχὴ καὶ ἐφοβόμην μήπως κατηγορούμην δι' ἀνανδρίαν, ἂν δὲν παρουσιαζόμην μεταξὺ τῶν πρώτων ἵνα ἐπερασίσω τὰς νέας ἰδέας ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες ἠλπίζον νὰ τὰς καταπατήσουν.

Ἐπράξαμεν ὅτι ἦτο δυνατόν. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία μᾶς περιπαίζει καὶ ἀπαντᾷ εἰς τὰς κραυγὰς τοῦ πολέμου διὰ τοῦ χλευασμοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ πλέον καταστρεπτικὸν καὶ αἰσχρὸν ὄπλιον ἀπὸ ὅσα μετεχειρίσθησαν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐναντίον μας οἱ Προσάται μας.

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων πολὺ ὀλίγην ἢ μᾶλλον οὐδεμίαν φροντίδα εἶχον διὰ τὴν ποίησιν.

Προσεπάθησα μόνον νὰ συλλέξω τὸ ἀναγκαῖον ὑλικὸν διὰ νὰ πραγματευθῶ ἐν θέμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ πολλοῦ χρόνον περιστρέφεται εἰς τὸν νοῦν μου καὶ εἰς τὸ ὅποῖον αἰσθάνομαι πράγματι τὸν ἑαυτὸν μου προσηλωμένον.

Ἀλλ' ἡ ἀσασία τῶν καιρῶν καὶ διάφορα οἰκογενειακὰ περιστατικά, ἰδίᾳ ὁ μετὰ τῶν ἑξαδέλφων

μου μερισμὸς τῆς περιουσίας, δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἐπιληφθῶ τῆς ἐργασίας μου.

Ἐξ ἄλλου ἀντιλαμβάνομαι, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἡ ποίησις ἔχει ὀλίγην σημασίαν, καὶ τοῦτο μὲ ἀποθαρύνει καὶ μὲ λυπεῖ, διότι μὲ κάμνει νὰ φοβοῦμαι ὅτι ἡ καρδιά τοῦ ἔθνους μου, ἐνεκεν τῶν μακρῶν ταλαιπωριῶν, ἐξησθάνησεν εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ πάλλῃ πλέον οὔτε διὰ τὰς ἀρχαίας παροδόσεις, οὔτε διὰ τὰς ἐλπίδας αἰτενες ἐνυπάρχοντες διὰ τὸ μέλλον.

Ἄν γνωρίζω ἂν δικαίως ἢ ἀδίκως, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι αἰσθάνομαι ποιῶν τινα ἀπέχθειαν νὰ κοιτάζω δι' ἀνθρώπους, οἵτινες ἀγορεύουσι καὶ ἀκούουσιν καὶ ἐπίστε περιπαλοῦν ἐκείνων, ὁ ὁποῖος ἀναζητεῖ εἰς τοὺς τάφους τὰ ὄσα τῶν παλαιῶν, ἀντὶ νὰ κολακεύῃ τοὺς ζῶντας ἐπωφελοῦμενος τῆς κοινωνικῆς θέσεώς του, ἵνα προχωρήσῃ περισσότερον παντὸς ἄλλου.

Καὶ ἡ κατάπτωσης αὐτῆ τῶν πνευμάτων εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἐγὼ θὰ ὀρκιζόμεν νὰ μὴ γράψω πλέον καὶ νὰ μὴ δημοσιεύσω ἕνα μόνον στίχον, ἂν εἰσέκουον τὴν ὀργὴν μου. Ἀλλ' αἱ ὄρμαι τῆς καρδίας δὲν περιορίζονται πάντοτε καὶ οὕτω γραμμὴν πρὸς γραμμὴν καὶ σχεδὸν ἀσυναίσθητως ἐξορῶ ἐπὶ τοῦ χάριτος μερικὰς σκέψεις μου μᾶλλον ἐνεκεν ἰδίας ἀνάγκης ἢ δι' ἱκανοποίησιν ἄλλου.

Συνέθεσα νεκρικὰς τινας ὠδὰς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ θανάτου παιδιῶν ἀγαπητῶν εἰς ἐμὲ ἢ εἰς τοὺς ἰδικούς μου, καὶ σιγασσοῦν ἀντιλήφθησι ὅτι ἀπεκόμζον μεγαλύτερον ὄφελος ἐκ τῆς συντροφίας τῶν νεκρῶν ἢ τῶν ζώντων, ἀκόμη δὲ ἠσθάνθησι ὅτι δι' ἐκείνης τῆς ὁδοῦ συνηντόμην πάντοτε μετὰ τῆς Μαρίας μου.

Εἰς σὰς, ὅστις ἐπέηξαστε ὑποστηρικτῆς μου καὶ ἠθελήσατε ὅπως τὸ ταπεινὸν μου ὄνομα διατηρηθῆ μετὰ τῶν συγγραμμάτων σας, ἀντιγράφω τινὰς τῶν νεκρικῶν μου τούτων στίχων. Ἀκολουθῶν τὰς τουθεσίας σας, ἐγκατέλειψα τελικῶς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Ἀπὸ σὰς θὰ μάθω ἂν κατώρθωσα νὰ προχωρήσω ἐν βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσ ὅσον ἀφορᾷ τὸν ποιητικὸν αὐθμὸν καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ στίχου.

Ἡ Ἑλοῖζια ἐνοχλεῖται πολὺ ἀπὸ τὰς διαταράξεις τοῦ στομάχου καὶ τῆς κεφαλῆς. Διέσχεται τὰς ἡμέρας τῆς πάντοτε ἐξηπλωμένη. Ἐντενχῶς ἡ διάγνωσις τῆς ἀσθενείας τῆς εἶναι ἐνκόκωσις, καὶ ἐγὼ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶμαι ἱατρός, δύναμαι νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος, ὅτι μετὰ ἐντρία μῆνας θὰ θεραπευθῆ. Σὰς ἀποστέλλει ἕνα ἀσπασμὸν ἐκ τοῦ μακρόθεν, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ σὰς τὸν δώσῃ ἴσως ἐκ τοῦ πλησίον ἂν αἱ ἀδιαθεσίαι τῆς λάβουν τέλος.

Φιλήσατε τὰ παιδάκια σας. Χαιρετίσατε τὴν προσφιλεῖ σὺζυγὸν σας καὶ μὴ κουρασθῆτε νὰ ἀγαπᾶτε

τὸν πάντοτε ὑμέτερον

Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην.

* *

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ γράμματα βρίσκονται μέσα στὸ φάκελλο τοῦ Βαλαωρίτη καὶ μερικὰ ποιήματά του χειρόγραφα ἢ τυπωμένα, ὄλα γνωστά, δηλαδή:

1) Τὸ ποίημα: «Εἰς τὸν θάνατον Ἑμῶς

Οὐλφ, ἐπιαυτοῦς θυγατρὸς τοῦ Κυρίου Λουίμμοנד Οὐλφ, Ἀγγλίδος». «Ἐοβίστηκε σάν τὸν ἀφοῦ ἀπὸ φύσημα τοῦ ἀνίμου. . . κλ.», ὀλόκληρο τὸ γνωστὸ κείμενο ἐπίσης χειρόγραφο, μετὰ τὴν ἐξῆς ἑλληνικὴ σημείωσι: «Τὸ κοιμητηριὸν ὅπου ἐτάφη ἡ μικρὰ Ἑμμα εἶναι ἄδενδρον, κείται δὲ ἐπὶ λοφίσκον θεωροῦντος κατὰ προσώπου τὰ ὄρη τῆς Σελλείδος».

2) Τὸ ποίημα: «Ἐἰς ἐπίτιμον μνημόσυνον τοῦ νεαρικοῦ Μάσκου Φλαμπουαίου. Τὰ Χρόνια.» «Πᾶρε, παπᾶ, τὸ θυμιάκι, φέρσε πετραγῆλι... κλ.» ὀλόκληρο τὸ κείμενο χειρόγραφο μετὰ τὴν ἡμερομηνία «τῆ 8. Ἰουλίου 1862, Ἐν Λευκάδι» καὶ μετὰ τὴν ἐξῆς σημείωσι: «Τὰ χρόνια. — Ἐκλαμβάνεται ἡ λέξις εἰς τὴν δημοτικὴν ἔννοιαν, οὕτως ἐπονομαζομένου παρὰ τοῦ λαοῦ τοῦ μνημοσύνου, ὅπερ τελεῖται μετὰ τὴν λήξιν τοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου. — Ὁ νεανίσκος ἦτο υἱὸς μονάκριβος. — Ὁ πατὴρ αὐτοῦ εὗρισκετο εἰς Λευκάδα, ὅτε ἔμαθε τὴν ἀσθένειαν τοῦ τέκνου. Ἀναχωρήσας ἀμέσως, ἐνεκεν τῆς ἐπικρατοῦσης γαλήνης, δὲν ἔφθασεν εἰς Ζάκυνθον εἰμὴ ὀλίγας στιγμὰς πρὶν τοῦ θανάτου».

Εἰς τὸ τέλος τῆς σελίδος ὁ Βαλαωρίτης προσθέτει μιὰ ἰταλικὴ σημείωσι πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, πού τὴ μεταφράζουμε: «Ἀνποῦμαι διότι δὲν δύναμαι νὰ εἶρω εἰς τὰ χαρτιά μου ἄλλα ποιήματα τοῦ ἰδίου εἶδους. Ἰδιαιτέρως ἓνα, τὸ ὁποῖον κατέστη λαϊκώτατον καὶ ἐγράφη ἐπ' ἐνκαιρία τοῦ θανάτου τοῦ νεαροῦ Στεφάνου Μεσσαλά. Θὰ καταβάλω πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ τὰ εἶρω. Προικισμένους μὲ κακὴν μνήμην καὶ γράφων σχεδὸν πάντοτε χωρὶς μεγάλην μελέτην, μὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ ἐνθυμηθῶ».

Διὰ νὰ σὰς ἀποζημιώσω ἢ μᾶλλον διὰ νὰ σὰς κατευνάσω, ἂν τυχὸν ἠθέλετε μὲ ἐπιπλήξει διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, σὰς ἐσωκλείω τὴν φωτογραφίαν μου καὶ τῆς Ἐλοΐζιας.

Ἐρχόμεθα διὰ τῆς φωτογραφίας νὰ σὰς κάμωμεν μίαν μικρὰν ἐπίσκεψιν καὶ ἀπαιτοῦμεν τὴν ἀπόδοσιν, καὶ μὴ ὅντος δυνατοῦ διαφοροτρόπως, ὡς γίνῃ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

A. B.

3) Τὸ ποίημα: «Κωσταντίνω Κόμητι Μεσσαλά. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1860 Μνημόσυνον». «Ὁργον ὁ Χάρος, ὄργονε τὴ γῆ πὸν τῶνε τρέμει. . . κλ.» ὀλόκληρο τὸ γνωστὸ σύνθεμα χειρόγραφο, μετὰ τὴν ἑλληνικὴ σημείωσι: «Πρὸς διαφώτισιν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γινώσκῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι συνετέθη τὸ στιχολόγημα πρὶν ἢ ἐκπνεύσῃ ὁ υἱὸς Μεσσαλάς. — Ὅτι ἐτελεύτησεν ἐν Λευκάδι, μακρὰν τῆς πατρικῆς αὐτοῦ χώρας, ὅπου δὲν ὑπάρχει οἰκογενειακὸς τάφος».

4) Τὸ ποίημα: «Ὁ Βράχος καὶ τὸ κῆμα» μετὰ τὰ ἀνταλλαγέντα γράμματα μεταξὺ τοῦ Βαλαωρίτη καὶ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου «Ἡ Ἀναγέννησις» Γουργουράκη. Ἀνάτυπο «ἐκ τοῦ 12ου ἀριθ. τῆς «Ἀναγεννήσεως», τυπογραφεῖον Ἑρμῆς, Ἀντωνίου Τερζάκη». — Στὸ περιθώριον ἀριστερὰ τὸ ἐξῆς σημείωμα σὲ ἰταλικὴ γλῶσσα:

«Φίλιπτε Θωμαζαῖν. Ἡ Ἐλοΐζια ἀπέκτησε ἓνα ὄρατον κοσάσιον, ἐγὼ δὲ ἔφερα εἰς φῶς τοὺς ἀλιγίστους αὐτοὺς στίχους. Μὴ ἀπεκτιώσκειτε νὰ τοὺς δεχθῆτε μετ' εὐμενείας. Εἰς τὸν Γενέθριον μας ἤρσαν ἀπέριως καὶ ὁμιλῶν περὶ τούτων, παρυσυρόμενος ἀπὸ τὴν πρὸς μὲ ἀγάπην τὸν, ἔφθασε μὴ χεῖ ἐπεροβόλης. Ἐγὼ καὶ ἡ Ἐλοΐζια σὰς φιλοῦμεν με πραγματικὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὸ μέτωπον».

Αἰκὸς σας
Ἄριστοτέλης.

* *

Τέλος βρίσκουμε ἓνα ἀκόμη γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, μετὰ ὀλόκληρη δεκαετία. Εἶναι γραμμένο ἑλληνικά, ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαίου Διαμάντως Παβέλλο, τῆς πιστῆς συντρόφισσας καὶ πολύτιμης βοηθοῦ τοῦ γέρου καὶ τυφλοῦ φιλοσόφου, πού τόσο ἀγάπησε ὅσο ζοῦσε καὶ τόσο τίμησε μετὰ τὸ θάνατό της⁽¹⁾.

Ὁ Βαλαωρίτης παρηγορεῖ τὸ λυπημένον φίλο του καὶ τοῦ ἐκφράζει τὸν βαθύ πόνο πού ἐνωσαν γιὰ τὸ κακὸ αὐτὸ κι ὁ ἴδιος κι ἡ γυναίκα του Ἐλοΐζια. Ἰδοῦ τὸ κείμενο:

Νικολάου τῷ Θωμαζαίῳ

Τεθλιμμένε μου φίλε,

Ἐλοήληθεν ὁ θάνατος ἐπὶ τὴν σκέπην τοῦ οἴκου σου καὶ ἀφήρησε τὸν πιστὸν σύντροφον τῶν παθημάτων σου, τὸ στήριγμα τοῦ γήρατός σου, τὴν ἀκτίδα τῶν ἐσβεσμένων ἡμιάτων σου.

Ἀπέντι τοιαύτης συμφορᾶς, πῶς νὰ μὴ συμμερισθῶ τὸ πένθος τῆς βαρναλγοῦς καρδίας σου ἐγὼ, ὅστις ὡς ἀντάλλαγμα τῆς μεγάλης πρὸς σὲ ὀφειλῆς μου οὐδὲν ἄλλο ἐδυνάμην νὰ προῦξω παρὰ νὰ δέωμαι ἓνα μὴ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου νῆαι τρικυμῶντα ταράζωσι τὸν φωτοβόλον οὐρανὸν τῆς διανοίας σου;

Πῶς νὰ μὴ συναισθανθῇ τὴν μικρίαν σου ἢ προσφιλής Ἐλοΐζια μου, ἣν φιλοστόργως ἠγάπησες καὶ ἤτις νηπιόθεν ἔμαθε νὰ συγγέη τὸ ὄνομά σου μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν γονέων τῆς;

Οὐδέεις σοῦ κραταιότερος κατὰ τοῦ θανάτου. Καὶ ὅμως, ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῆς ψυχῆς οἱ δοιμότεροι πόνοι κατευνάζονται καὶ ἐξημεροῦνται ὅταν κοινωνοῦν αὐτῶν καὶ μεταλαμβάνουν, ἵστιν ὅτε καὶ μακροῦθεν, πιστοὶ καὶ ἀμετάπειστοι φίλοι, παρηγορήθητι, γλυκέτατε φίλε, ὅτι βεβαίως κατέστημεν σύντροφοι καὶ συμμέτοχοι τῆς δυστυχίας σου.

Ἄριστοτέλης Βαλαωρίτης.

Ἐν Λευκάδι τῆ 8/20 Ὀκτωβρίου 1873.

(1) Καθὼς ἀνέφερα καὶ παραπάνω, τὸ ἑλληνικὸ αὐτὸ γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη πρωτοδημοσιεύσα στὸ ἄρθρο μου «Ἐνα ἀνέκδοτο καὶ ἓνα ἀγνωστο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη» («Ἡ Νέα Ἑστία» τεύχος 290 τῆς 15. Ἰανουαρίου 1939).

* *

Ἐκτός ἀπ' αὐτά τὰ γράμματα τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, σώζεται, καθὼς εἶπαμε, στὸν ἴδιο φάκελλο κι' ἓνα γράμμα τῆς 22 Νοεμβρίου 1863 ἀπ' τὴ Λευκάδα, τοῦ ἴδιου Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Μπανκέτι, ὅπου εὐχαριστεῖ τὸ φίλο του γιὰ μερικά φυτώρια ποὺ ὁ τελευταῖος τοῦ εἶχε στείλει, καὶ τοῦ ζητάει πληροφορίες γιὰ τὸν Θωμαζαῖο, ἀπ' τὸν ὁποῖο πολὺν καιρὸ δὲν εἶχε εἰδήσεις. Τοῦ μιλάει ἔπειτα γιὰ τὴν ἀρίστη ἐντύπωσι ποὺ εἶχε κάνει στὴν Ἀθήνα ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος καὶ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ εἶχαν ἐτοιμάσει καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ ποὺ δυστυχῶς εἶχε ἀναβληθῆ ἔξ αἰτίας τῆς γνωστῆς θλιβερᾶς ἀποφάσεως τῆς κατεδαφίσεως τῶν φρουριῶν τοῦ νησιοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Βαλαωρίτης ζητοῦσε πληροφορίες καὶ γιὰ τὸ Δαλματὸ φιλόλογο, καθὼς καὶ παραπάνω ἐσημειώσαμε, φαίνεται ὅτι ὁ φίλος του ἔστειλε στὸν ἴδιο τὸν Θωμαζαῖο τὸ γράμμα κι' αὐτὸς τὸ φύλαξε μαζί με τὴν ἄλλη ἀλληλογραφία τοῦ Βαλαωρίτη: Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι καὶ τοῦ γράμματος αὐτοῦ:

Λευκὰς, 22 Νοεμβρίου 1863

Φίλιτάτε μου Μπανκέτι,

Ἔλαβα τὸ δέμα μὲ τὰ φυτὰ καὶ οἶμαι λίαν εὐγνώμων. Ἐλπίζω ὅτι τὴν φρονὴν ταύτην δὲν θὰ μείνῃ ἀκαρπὸς οὔτε ἡ προθυμία σας, οὔτε οἱ ἴδιοί μου κόποι, διότι ἔφθασαν εἰς ἀρίστην κατάστασιν, ἣ δὲ ἐποχὴ φαίνεται εὐνοϊκὴ διὰ τὴν φύτευσιν.

Ἡ Ἐλοιζία μου ἐδέχθη μὲ ἄμετρον εὐχαριστήσιν τοὺς χαιρετισμοὺς σας καὶ τοὺς ἀνταλλάσσει ἐγκαρδίως.

Διὰ τὸν Θωμαζαῖον δὲν γνωρίζομεν τίποτε ἀπὸ πολλοῦ εἰμὴ ὅτι ἀσχολεῖται πάντοτε ἵνα δώσῃ ζωὴν τοῦ τεραστίου πνεύματος του.

Ἡμεῖς ἐδῶ ζῶμεν μὲ τὴν ἐλπίδα μᾶς προσε-

χοῦς πολιτικῆς ἀλλαγῆς. Ὁ Βασιλεὺς μας Γεώργιος ἐνεποίησε ἀρίστην ἐντύπωσιν εἰς Ἀθήνας. Ἦδη ἐν Κερκύρᾳ γίνονται μεγάλαι ἐτοιμασίαι πρὸς ὑποδοχὴν του, καὶ θὰ εἶχε ἤδη μεταβῆ, ἂν τὰ φρούρια τῆς νήσου ταύτης δὲν εἶχον φέρει μερικὰς δυσκολίας διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συμβάσεων.

Χαιρετήσατε ἐκ μέρους μου τὸν νεαρὸν Βιτάλε καὶ πιστεύσατέ με πάντοτε ἰδικόν σας.

Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης.

* *

Αὐτὰ εἶναι τὰ σωζόμενα γράμματα στὸ φάκελλο τοῦ Βαλαωρίτη (1). Δὲν εἶναι δυνατό σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ ποιητὴς τῆς «Κυρᾶς Φροσύνης» νὰ μὴν ἔγραψε κι ἄλλες φορές στὸ Δαλματὸ φίλο του φαίνεται ὅμως ὅτι τ' ἄλλα γράμματα χάθηκαν. Πάντως κι' ἀπ' αὐτὰ ἔχουμε μιὰ τρανὴ ἀπόδειξι τῆς εἰλικρινοῦς φιλίας ποὺ ἔνωσε δυὸ μεγάλα πνεύματα: τὸν ἔθνικό μας, γεμάτο ἐνθουσιασμό καὶ φιλοπατρία, ποιητὴ, καὶ τὸ σοφὸ φιλέλληνα ποὺ ἀγάπησε τὴν Ἑλλάδα μας σὰ δεύτερη πατρίδα του κι' ἔδειξε πάντα μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀναγέννησί της, γιὰ τὰ γράμματά της καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους της.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

(1) Στὰ γράμματά του ὁ Βαλαωρίτης δείχνει ὅτι γνώριζε πολὺ καλά τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα, ποὺ γράφει μὲ εὐχέρεια. Ὅμως στὰ γράμματά του δὲν λείπουν μερικὲς — σχετικὰ λίγες — ἀνορθογραφίες, ποὺ ἴσως νὰ οφείλωνται καμμιά φορά στὴ βιασύνῃ ἢ σὲ παραδρομὴ. Ἀναφέρω τίς κυριώτερες: sfugito (γράμμα 1ο), stroffe (γράμμα 1ο), diffusa (γράμμα 2ο), proteggere (γράμμα 2ο), diffetti (γράμμα 3ο), livelatario (γράμμα 3ο), gazette (γράμμα 3ο), approfittare (γράμμα 4ο), diffatti (γράμμα 4ο), coragio (γράμμα 5ο), diffendere (γράμμα 8ο), rissentimento (γράμμα 8ο), ἐκτός ἀπὸ μερικὲς ἄλλες λίγης σημασίας καὶ τὴν παράλειψι μερικῶν τόνων. Ἀκόμη πρέπει νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ὁ Βαλαωρίτης γράφει ἰταλικὸ Tommaso, ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Tommaseo.

ΜΟΝΩΣΗ

Ἡ ψυχὴ μου πλέει στὴ λύπη.
Γύρω της, σάμπως τολύπη
νὰ κατέβηκε κι' ἀπλώνει...

Μόνωση τεφρὴ κοσμεῖ
τίς ἡμέρες της. Κι' ὁσμή
φθινοπώρου τὴν κυκλώνει.

(Στὸν ὀρίζοντα, ρεμβά,
δύση πορφυρὴ ἀκουμβᾶ,
ποὺ τὴν κρύβουν πυκνοὶ κλῶνοι.)

ΟΛΜΟΣ ΠΕΡΑΝΘΗΣ